

Білоус Н.

Київ наприкінці XV – у першій половині XVII століття. Міська влада і самоврядування. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 360 с.

Монографія Н.Білоус вийшла під грифом Інституту історії України Національної академії наук України, центру соціальної історії Інституту історії України НАНУ та Фонду муніципальних реформ «Магдебурзьке право». Робота містить традиційний розділ з оглядом історіографії та джерел, передмову й післямову, а також тематичні розділи (2. Міська громада Києва на магдебурзькому праві. 3. Організація та структура міської влади. 4. Управління містом. 5. Зовнішні контакти міської громади). Прикладними розділами є додатки, список використаних джерел та літератури, іменний і географічний покажчик, список ілюстрацій, післямова польською та англійською мовами.

Протягом останніх років тема історії Києва дедалі більше зустрічається серед тематики захищених дисертацій і стає все частіше вживаною в історичній літературі. Принаймні, здається, що історія міста нарешті посяде гідне місце серед урбаністичних студій бодай у Києві. Перед у цій справі ведуть, безперечно, львівські історики-урбаністи (праці М.Капралю, М.Долинської й Т.Гошко (останньої – спеціалізовані в галузі історіографії магдебурзького права на теренах України в політичній системі Речі Посполитої). Нарешті й київська тематика зрушила з мертвої точки, що не може не тішити.

Сама назва цього амбітного видання з великим хронологічним окресленням вимагає раціонального і системного погляду на його структуру й, безперечно, дає привід до аналізу як його системи документального освітлення зазначених проблем, так і до змісту висновків.

У першу чергу впадає в око вступне слово голови Фонду муніципальних реформ «Магдебурзьке право» народного депутата М.Поживанова. Очевидно, ніхто б і не зважився якось серйозно ставитися до слів людини «від політики», яка висловила бажання профінансувати таке видання, окрім милого свідчення вдячності. Однак при часовому збігові видання книги з виборами міського голови Києва ця передмова несе єдине навантаження – передвиборчу агітацію кандидата у мери («Києву потрібен мер-управлінець із високим рівнем культури» – <http://www.pozhyvanov.kiev.ua>). Тож апеляція з першої ж сторінки видання до 500-літньої традиції київського самоуправління виглядає меншою мірою наївно, а більшою – як закарбована в історію персональна передвиборча програма шановного депутата.

Минаючи неприємну дрібницю вступного слова варто зупинитися на більш ґрунтовних авторських баченнях історії міського управління. Авторська передмова містить кілька узагальнюючих міркувань, які б краще виглядали у післямові: «Незважаючи на своє «чужорідне» походження, воно (магдебурзьке право – *Т.Л.*) органічно «вплелось» в міське життя і в децю видозміненому (підкреслення – *Т.Л.*) вигляді засвоїлося мешканцями Києва» (с.7). Ця загальна фраза змусить ще раз звернутись до неї, але вже наприкінці рецензії.

Історіографічний огляд авторка подала за хронологічним принципом, мікшуючи до єдиного потоку видання джерел і монографії, що є не дуже зручним способом представлення окремих проблем, тим більше, що лакуна часів УРСР в історіографії з питань історії Києва дає можливість згрупувати роботи за характером досліджень. Так, зокрема, авторка дає оцінку роботі представника «історико-документальної школи, що базувалася на методології позитивізму» В.Антоновича (с.13). Згадуючи його працю, присвячену родині Ходик (в авторки – «Ходиків»), вона називає її «малим жанром» у біографічному ключі і дає визначення «помилки» В.Антоновича, який «конфлікти серед міщанської верхівки розглядає як боротьбу окремих антагоністичних угруповань, що не підтверджується джерелами, проте має певні аналоги в житті Києва останньої чверті XIX ст.». Важко зрозуміти, що має на увазі автор: чи то не підтверджується джерелами боротьба, чи то наявність угруповань? Очевидно, що мали місце і боротьба, і угруповання, – інша справа, що ця боротьба не була забарвлена у фарби «класових» стосунків, а лише кланових. І зовсім незрозуміло, що авторка мала на увазі, коли додала фразу: «Сучасники вбачали у цій роботі аналогію до діяльності представників міської влади» (малося на увазі – у кінці XIX ст. – *Т.Л.*). Посилань на джерело немає, а здається, що кланові стосунки у часи Ходик більш характерні для сучасного політичного життя навколо київської влади.

Серед побіжних згадок робіт професури Київської духовної академії Н.Білоус згадує І.Каманіна – відомого київського історика, батька київської архівістики, – називаючи його «заручником народницької доктрини В.Антоновича», що стояв «загалом на антипольських позиціях» (с.15). Критикуючи його розвідку (до речі, названу дуже м'яко – «Догадка о происхождении Богдана Хмельницкого из среды киевских мещан»¹), вона стверджує, що І.Каманін «намагався зняти з нього (Б.Хмельницького – *Т.Л.*) цей соціально-негативний відтінок, а його помилкове припущення щодо міщанського походження гетьмана було взяте на віру деякими сучасними істориками» (с.15).

На жаль, авторка не наводить інших поглядів, а тим більше не спростовує на джерелах зворотну думку. Їй мають бути відомі документи про давню історію володіння землею в Києві сім'ї Хмельницьких². Ба більше, документи пізнішого походження прямо свідчать про перерозподіл уже після війни Хмельницького цієї землі між «сродниками» гетьмана³. Сам факт володіння землею в Києві не дає підстави думати про міщанський статус Хмельницьких, але й не виключає його. Тим більше, що приклад із життя головного фігуранта роботи Н.Білоус – Василя Ходики – свідчить про доволі «невизначний» і «перехідний» стан київської верхівки, а саме із бояр, через міщанський стан у шляхетський, а далі на підставі володіння – у найвищі ешелони влади тогочасної Речі Посполитої...

Авторка майже побіжно згадує М.Грушевського, також наділяючи його творчість «народницькими» атрибутами, знову ж таки визначаючи «наукову вартість» його доробку через призму ставлення М.Грушевського до історії маґдебурзького права («вбачав у ньому антипод вічовому устрою міст» (с.17)). Таке спрощення достатньо ґрунтовної розвідки М.Грушевського викликає подив. Із його майже тридцяти сторінок тексту в «Історії України-Руси» (т.V, с.222–250), де історик намагається пояснити складний процес виникнення, розвитку і застосування основ маґдебурзького права в українських містах Речі Посполитої, а головним чином наголошує на «специфічній», тобто деґрадованій, формі існування у цій державі німецького права («Отже се наслідки переведення (у сенсі – погіршення – *Т.Л.*) німецького права в Польщі, а не вислід самого права»), – шановна автор вбачає лише «антипод вічовому устрою»?

Ну й останній учень В.Антоновича – В.Щербина, історик-універсал, автор величезної кількості публікацій документів з історії Києва, якого М.Грушевський жартома називав «Нестором київських істориків», авторкою названий таким, що «перейняв від нього (В.Антоновича – *Т.Л.*) метод позитивізму, був ще менш схильним до синтезу історії і ще більше – до фактографії...» (с.19). Хочеться запитати, чи не на підставі його роботи створені каталоги документів з історії міста, і чи не користалася сама автор із цих джерел? Хронологія та обсяг видань (більше сорока статей та монографії «Нові студії з історії Києва»), не беручи до уваги позакиївської тематики, не дають підстав зменшувати внесок цього попередника шановного автора до урбаністичних студій Києва.

Серед новаторських робіт на тему історії київської маґдебургії автор відзначає роботу відомого археолога Г.Івакіна «Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст.: Історико-топографічні нариси». Абсолютно очевидним є те, що археологічна спадщина Києва

XVI–XVII ст. є цілком недослідженим тереном. Однак у даному випадку, коли йдеться про вивчення юридичних норм київської маґдебургії, – чому, власне, і присвячена робота авторки – праця Г.Івакіна «тоне» у прикладній історичній топографії і мало придатна до застосування у правничій розвідці. Такою ж за характером є робота С.Климовського, яку авторка назвала «піонерською» (с.24), і яка була активно критикована свого часу⁴. Ну й, нарешті, із новітніх авторів Н.Білоус побіжно згадує видання М.Капралія⁵ й практично не згадує робіт Т.Гошко. На наш погляд, саме над працями цих авторів, здається, і варто було б поміркувати більше, оскільки київські сюжети цікаві у порівнянні зі львівською або загалом українською практикою. Чого варте лише окреслення різниці між Києвом і Львовом хоча б із погляду національного складу міських громад!

Аналіз джерельної бази викликає таке враження, начебто авторка не наважилася представити всю палітру архівних полів, де їй доводилося вибирувати інформацію. Не раз повторюване Н.Білоус свідчення про відсутність київських актових книг, здавалося б, мало дати підстави не досліджувати цю тему. Однак матеріали разом з архівними посиланнями автором декларуються кількістю у «понад дві сотні» (с.34) документів, що дає змогу якось їх згрупувати не за дипломатичними характеристиками, поданими автором, а за інформаційним наповненням.

Другий розділ – «Міська громада Києва на маґдебурзькому праві», зі вступним підрозділом «Маґдебурзьке право в Центральній-Східній Європі та запровадження його в Києві» – містить низку цікавих висловлювань, зокрема таке: «Маґдебурзьке право згодом поширилося на кілька сотень нових міст і стало основним підмурком і зразковим варіантом для міського писемного (?! – Т.Л.) права у Центральній-Східній Європі». Попри таке тлумачення маґдебурзького права для міст Речі Посполитої залишається незрозумілим питання: до якого ж типу міст Н.Білоус відносить Київ? Детальна розповідь про локаційні привілеї все ж таки додана приміткою про німецькі королівські міста (с.37), де владою короля встановлювалися уряди. Інші положення автор цілком запозичила з відомої статті М.Владимирського-Буданова⁶.

Нарешті зі с.41 починається виклад власне про Київ, де авторка за допомогою соціологічних підрахунків намагається встановити параметри міста на XII–XIII ст., наводячи коефіцієнт щільності міської забудови у 60%, а кількість усіх будівель у 8 тис. І хоча ці цифри запозичені із праці П.Толочка⁷, не варто було цитувати неперевірені дані стосовно кількості населення, а тим більше апелювати до відомої фрази Тітмара Мерзебурзького про «400 київських церков» (ця проблема перекладу його тексту давно розв'язана⁸).

Загальна картина політичного життя Києва й утвореного Київського воєводства напередодні прийняття маґдебурзького права, подана автором, додає мало інформації порівняно з відомими працями П.Клепатського або роботами сучасного історика О.Русиної, чий внесок у киевознавство є оригінальним і новаторським. Відштовхуючись від положень статті останнього автора щодо з'ясування основних положень привілеїв про надання маґдебурзького права, Н.Білоус робить цікаві узагальнення, які, на наш погляд, потребують пояснень або уточнень: «Надання маґдебурзького права означало б не просто упривілеювання міста, а передусім формальне (підкреслення – Т.Л.) піднесення його статусу, доволі актуальне у середині 90-х років XV ст., коли постав проект передачі «Києва и инных городов» братові великого князя литовського Олександра Сигізмунду, який мав би перетворитися на співправителя литовською державою. Але з огляду на те, що цей проект зіткнувся з потужним опором як у середині держави, так і ззовні – з боку Івана III, то залишився нереалізованим». Знову виникає запитання до автора: який проект був нереалізований? Формальне піднесення статусу Києва? І яким чином впливав Іван III на його нереалізацію? Узагалі помітним є досить невпевнене втручання авторки у дискусію Т.Круглової й О.Русиної з приводу визначення формальної дати надання Києву маґдебурзького права та його ознак. Принаймні автор непереконливо доводить свою «версію» встановлення точної дати надання цього права Києву: «Спираючись на результати власних досліджень, а також усіх згаданих вище істориків, із великою долею ймовірності можемо припустити, що перший привілей на маґдебурзьке право міг бути наданий Києву у жовтні – грудні 1498 р.» (с.49). Зрештою, захоплення вистеженням точної дати надання Києву маґдебургії якоюсь мірою засліплює історика і вона сама не помічає алогізмів у своїх твердженнях. Так, зокрема, під час аналізу привілею 1494 р. Н.Білоус підкреслює, що це є перша згадка про наявність у Києві війта, як ознаки

«німецького права» (с.47), однак кількома сторінками далі (с.51) авторка пише, що «перша (підкреслення – *Т.Л.*) документальна згадка про існування в Києві війта» міститься у привілеї від 14 травня 1499 р.

У розділі про права і привілеї міської громади та про відносини з королівським двором, воєводою і його урядом Н.Білоус описала зміст наступних князівських та королівських привілеїв, листів київських воєвод і сеймових ухвал⁹. Оскільки основу авторського переліку становить відомий каталог документів з історії міста, укладений Г.Боряком та Н.Яковенко¹⁰, у другому стовпчику подаємо позиції каталогу:

Дата документа	Порядковий номер за каталогом	Дата документа	Порядковий номер за каталогом
1494 р.	№4	1604 р., 23 жовтня	№93
1498 р.	№6	1605 р., 30 липня	№98
1502 р.		1606 р., 17 квітня	№100
1505 р., 4 червня	№11	1606 р., 25 квітня	№101
1506 р., 8 грудня	№12	1606 р., 12 травня	
1514 р., 29 березня	№17	1608 р., 9 липня	
1516 р., 12 січня	№18	1611 р., 28 жовтня	№111
1518 р., 9 січня	№19	1611 р., 3 листопада	№113
1529 р., 1 вересня	№24	1615 р., 28 лютого	№117
1536 р., 10 лютого	№27	1615 р., 28 березня	№118
1541 р., 3 січня	№31	1615 р., 11 травня	№119
1544 р., 8 березня	№34	1616 р., 8 січня	
1545 р., 15 квітня	№35	1618 р., 22 серпня	№125
1545 р., 24 квітня	№36	1619 р., 12 березня	№130
1547 р., 27 січня		1623 р., 1 квітня	№137
1556 р., 26 квітня	№41	1623 р., 1 травня	
1558 р., 25 травня	№45	1624 р., 7 березня	№139
1558 р., 1 вересня		1627 р., 3 липня	
1559 р., 11 травня		1633 р., 22 січня	№152
1566 р., 10 березня	№52	1633 р., 28 лютого	№154
1567 р., 4 березня	№53	1633 р., 4 серпня	№159
1569 р., 21 липня	№56	1634 р., 12 січня	№162
1570 р., 6 червня	№58	1634 р., 12 вересня	№165
1571 р., 22 квітня	№62	1634 р., 25 лютого	
1576 р., 7 липня	№63	1634 р., 31 жовтня	
1576 р., 11 листопада	№64	1635 р., 10 грудня	№166
1576 р., 22 листопада	№66	1637 р., березень	№167
1577 р., 8 липня		1638 р., 30 квітня	№168
1578 р., 11 вересня	№71	1638 р., травень	№169
1581 р., 26 лютого	№74	1639 р., 19 травня	
1588 р., 10 травня	№79	1645 р., 27 березня	№177
1591 р., 3 січня	№85	1646 р., 19 грудня	№181
1592 р., 9 жовтня	№87	1649 р., 11 квітня	
1596 р., 24 квітня		1649 р., 24 листопада	№187
1601 р., 10 березня		1650 р., 12 січня	№191
1604 р., 21 червня	№92	1650 р., 7 березня	№193
1604 р., 17 жовтня			

Таким чином із 197 позицій каталогу документів до 1650 р. включно автором використано 56 позицій, додано своїх 17. Не аналізуючи змісту документів (і не уточнюючи деяких дат, що розбігаються з датуванням каталогу), можна сказати про менший, ніж у 50%, коефіцієнт використання документів з історії міста у запропонованій роботі порівняно із переліком каталогу. Можливо, авторка мала певні аргументи щодо такого низького рівня використання матеріалів, але, на жаль, вона їх не навела. Ще прикріпим

виглядає ігнорування автором подання номеру цитованого або згаданого документа за вказаним каталогом бодай у примітках, залишивши це завдання рецензентам. У читача даного видання складається враження, ніби автор сама уклала перелік київських привілеїв, що не є правдою і про що свідчить подана вище таблиця.

Усі перераховані привілеї у праці розглядаються за такими підрозділами: про права і привілеї киян, про два щорічних ярмарки, про монопольне шинкування, про землеволодіння та землекористування. Останній підрозділ є особливо цікавим для нас з огляду на кілька моментів – через визначення автором територіальної структури міста, через історично-топографічний аспект, а також через проблему юридик.

Зазначений підрозділ автоматично переходить до наступного – «Дольне місто» в київській міській агломерації». Саме із цієї частини Н.Білоус починає визначення того, що, власне, є територією та частиною міста, на яку поширювалося маґдебурзьке право. У цьому розділі є ще одна підструктура – «Просторовий поділ міста» (с.78–84). Загалом просторові локалізації, які авторка застосовує у своїй роботі, цілком логічно впираються у проблему визначення, або, принаймні, окреслення міських юридик, яких у Києві (зокрема, на Подолі) було щонайменше чотири: маґістратська, замкова, церковна (різних конфесій), приватна (шляхетська). Замість цього вкрай важливого питання, яке б відразу окреслило «поле досліджень» (тобто, однієї з чотирьох існуючих юридик) авторка вкотре намагається підрахувати кількість дворів та мешканців Києва (причому всього міста, включно з монастирями та монастирськими слободами, а не окремого маґістратського підпорядкування (с.88)), застосовуючи коефіцієнт у 6 осіб на кожен дим. Відомо, що цей показник є досить умовним, але якщо врахувати великий хронологічний відтинок досліджуваного часу – за наявними джерелами від 1550-х рр. до 1650-х рр., час, на який припадають пощесті, пожежі, козацькі заворушення тощо – то картина, зображена автором, є більш ніж оптимістичною та приблизною. Спорадичне повернення до вже заявлених тем («Відносини з королівським двором, воєводою та його урядом», «Стосунки з монастирями та юридиками», «Міська громада і приватні юридики» (останній блок інформації не виділений як розділ, а міститься у складі попереднього; с.236)), дають дослідникові можливість представлення цікавих фактів з історії міста, але не структурують інформацію. Відтак знову трапляються повторення, як-от про королівський привілей від 12 січня 1516 р. – на с.57 та вдруге на с.207.

Частина роботи, присвячена організації та структурі міської влади, є цілком вдалою (найбільш цікавий розділ із представленням персоналій в'їтів Києва (с.98–113)) і потребує, безперечно, документальних публікацій хоч би низки королівських привілеїв на в'їтвство.

Зупиняючись у розділі про козацький елемент та його стосунки з містом варто згадати зауваження та дискусію навколо цього питання під час обговорення цього розділу книги Н.Білоус на засіданні Товариства дослідників Центрально-Східної Європи, коли були висловлені застереження щодо спрощення стосунків між містом і козаками, особливо визначення козацького стану/елементу у місті. Адже відомо, що серед мешканців міста були й ті, що «козакували». Так, 10 січня 1597 р. був перерозподілений двір, що належав Якимові Мошеннику, про що зберігся ув'язчий лист дворянина його королівської милості Юрія Муковецького зем'янинові Олександрові Вороні (Вороничу) на «пляц» у Києві («яко сам в себе маєт со своим всяким будованем з садом из горожою Якіма Мошенника, неприятеля коронного, козака правом посполитим осужоного»). До цього ж листа був прикладений привілей Сигізмунда III, де по інший бік указанного «пляцу» згадувалося дворище Андрія Кулака, також «правом посполитим осужоного»¹¹. І таких прикладів регулювання надання та відібрання міської нерухомості є кілька, тож не можна стверджувати про те, що козацтво було цілком чужим елементом для Києва.

Загалом оцінюючи внесок Н.Білоус у киевознавство, варто зазначити, що праця значно виграла б, якби автор від початку окреслила коло дослідження як щодо юридичної (одна з чотирьох юридик київського Подолу), так і просторової (нанесення на карту відомих авторці дворів і «пляців» маґістратського підпорядкування) локалізації. Ідеальним було б представлення у цьому розділі мапи-реконструкції. Натомість «Мапа-схема Речі Посполитої близько 1570 р.» (с.96) ілюструє етнорегіональні утворення Центрально-Східної Європи цього періоду. А оскільки самої назви «Річ Посполита» на мапі немає, а є означення «Польща», яке сягає аж за Чигирин – то взагалі видається дивним наявність саме цієї карти у книзі.

Іншим важливим моментом було б представлення списку/таблиці використаних авторкою королівських привілеїв із бодай короткою характеристикою кожного джерела цього типу з огляду на їх значущість (тим більше, що праця базується на відомому каталозі). Спорадичне цитування документів з історії київської маґдебургії «на потребу» справляє враження хаотичності й неповноти інформації щодо кожної із заявлених тем (шинкування, судочинство та ін.).

Ще одним засадничим моментом роботи є її ухил у цитування законодавчих норм (починаючи від джерел київської маґдебургії – але чим вони, цікаво, відрізняються від джерел, наприклад, віленської?) і перенесення в контекст життєдіяльності ненормованих правил життя міста. Сама автор, зазначаючи про «чолобиття» на війтівство (с.97), пише про порушення норм обрання та підтвердження цього уряду, зокрема, Івана Євсейовича та Андрія Ходики. Уживання ними посадового «звання» ще до отримання королівського привілею на підставі «чолобиття» здається непереконливим, хоч і було «санкціоноване звичаєм» (с.97).

У праці ми бачимо дуже мало сюжетів, пов'язаних із хабарництвом як на рівні київської верхівки, так і на рівні королівської канцелярії. Одіозна постать Василя Ходики-Креницького, можливо, і є певним перебільшенням В.Антоновича¹², однак залишилася колоритним прикладом «глитая» на київському театрі боротьби за владу, гроші та політичні впливи, які «зі свого найвищого розуміння бачив і розумів» (із тексту присяги війта (с.98)). Недаремно І.Карпенко-Карий був захоплений цим персонажем і використав біографічні елементи його життя у своїх творах. Натомість Н.Білоус пропонує читачам картину ідилічної правової управлінської досконалості, ніби не було у Києві «розборок» за право володіння дворами та будинками, не було п'яних «наїздів» на чужі шинки, законно чи незаконно побудовані у визначених владою «цирклях» пропінатійної торгівлі (до речі, шановна авторка взагалі не згадує про таке поняття), не було «силових вирішень» і «рекету». І не кожен із бажаючих міг, написавши князеві або королеві чолобитну, отримати привілей на це війтівство, як це зробив, наприклад, Іван Черевчий у 1528 р. Принагідно зазначу, що князівський привілей не згадує про його обрання, а прямо вказує: «Ми на його чолобиття то вчинили: те війтівство ... йому есмо дали».

Загальні висновки щодо праці Н.Білоус зводяться до кількох позицій:

- це перша спроба аналітичного дослідження з історії маґдебурзького права у Києві;
- розлоге цитування привілеїв та документів київської маґдебургії наближає нас до видання корпусу документів на цю тематику;
- структура праці наводить на ідею дослідження окремих аспектів діяльності київської влади (наприклад, шинкування);
- представлені у переліку війтів персоналії (с.98–113) заслуговують на окреме видання.

Таким чином, позитивістична спрага документальної бази, заповнення інформаційних прогалин цілком визначає як позитивні, так і негативні тенденції роботи. Представленого матеріалу у праці шановної авторки явно недостатньо для узагальнюючих висновків про київську маґдебургію, а твердження Н.Білоус про органічне «вплетення» маґдебурзького права у міське київське життя, хоч і у «дещо видозміненому» вигляді, тим більше про «засвоєння його мешканцями Києва», звучить як невдала спроба «європеїзації» досить таки нестабільного й різнобіжного за політичними орієнтаціями київського суспільства XVI – першої половини XVII ст. (та ще й з такою собі «п'ятою колоною» під боком, як козацтво).

¹ Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – 1898. – Кн.12. – С.15–18.

² Нам відомі декілька документів з історії землеволодіння Хмельницьких у Києві: від 27 квітня 1627 р. Купча Яцька Богдановича Хмеля Василю Ходиці Креницькому на дім. Оригінал засвідчений 4-ма печатками (РДАДА. – Ф.1473. – Оп.1. – Спр.630) та пізнішого часу: від 11 червня 1654 р. Універсал київського полковника Павла Яненка-Хмельницького про надання порожнього «пляцу» в м.Києві городовому отаманові Петрові Бутримовичу (РДАДА. – Ф.124 (Посольський приказ. Малоросійські справи: 1604–1656). – Спр.2. – Арк.1. Копія. Є й гетьманські підтвердження на це.

³ І.Каманін бачив ці документи і його здогадка про походження гетьмана у зв'язку із наявністю земельної власності у Києві його родини цілком логічна.

⁴ Люта Т. У пошуках неіснуючого міста, або Манівці топографічного методу // Український гуманітарний огляд. – Вип.8. – С.150–158.

⁵ Сама автор давала рецензію на працю М.Капраля «Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVI ст.)» (див.: Український гуманітарний огляд. – Вип.7. – С.272–276). Називаючи видан-

ня М.Капраля зразковим автор висловила надію, що воно «прокладе дорогу до підготовки аналогічних корпусних видань привілеїв інших міст України».

⁶ *Владимирский-Буданов М.Ф.* Немецкое право в Польше и Литве // Журнал министерства народного просвещения. – 1868. – №8. – С.493.

⁷ *Толочко П.П.* Древнерусский феодальный город. – К.,1989.

⁸ Древняя Русь в свете зарубежных источников / Под ред. Е.А.Мельниковой. – Москва, 2003. – С.329.

⁹ У переліку зібрані цитовані або згадані авторкою королівські та князівські привілеї і листи лише з указаних розділів; згадування в авторському тексті привілеїв монастирям та іншим представникам громади Києва, наведені в інших розділах книги, мають занадто фрагментарний характер, тож ми їх ігноруємо.

¹⁰ *Боряк Г., Яковенко Н.* Каталог документів з історії Києва. – К., 1982. – 202 с.

¹¹ ЦДДАУК. – Ф.221. – Оп.1. – Спр.12. – Арк.10.

¹² Праці В.Антоновича про В.Ходику принаймні створюють яскраве уявлення про цього фігуранта, натомість у Н.Білоус його значення зведене до мовчазної тіні київської влади.

Т.Ю.Люта (Київ)